

Въведение

Опазването на природата и биоразнообразието е глобален приоритет и предизвикателство от мащаба на изменението на климата (ЕЕА, 2019). Натискът от интензивните земеделски практики върху биоразнообразието в земеделските земи води до продължаваща загуба и деградация на полу-естествените местообитания и земеделските екосистеми в Европа (Bowers & Cheshire, 1983; Howarth, 1990; ЕЕА, 2019; Orpermann et al., 2012). Същевременно, устойчиво стопанисването на земеделски земи при ниски нива на интензивност създават и поддържат множество местообитания на растителни и животински видове с природозащитно значение, което води до формулиране на концепцията за земеделски земи с висока природна стойност (Beaufoay et al., 1994; Signal & McCracken, 1996). Консервационната наука и практика припознават ролята на земеделските системи с висока природна стойност за опазване на биоразнообразието, успоредно с осъзнаването на необходимостта от въвличането на местните заинтересовани страни в управлението на защитените територии (Norton & Reid, 2013; Perfecto et al., 2009; Stolton, 2010a; Appleton et al., 2014; Signal & McCracken, 1996).

Разработените политики и стратегии в последните почти 40 години изискват и насърчават интегрирането на опазването на околната среда и биоразнообразието в секторните политики и планове, включително в селското стопанство (Конвенция за биологично разнообразие, 1992 г.; Договор за функционирането на ЕС, 1997 г.; Директива за природните местообитания, 1992 г.; Регламенти за развитие на селските райони, 1999, 2005, 2013 г.).

В отговор на поставените цели, защитените зони от европейската екологична мрежа Natura 2000 достигат до над 18% от територията на ЕС (Natura Barometer, 2020), но Европейската агенция по околна среда все още отчита неблагоприятен природозащитен статус на преобладаващата част от местообитанията и видове, свързани и/или зависими от селскостопански дейности (ЕЕА, 2019).

Постигането на реални ползи в защитените територии, а в по-широк план, в селските райони на Европа, изисква намирането на подходящо ниво на интензивност на ползването на земеделските земи с оглед на едновременно поддържане на адекватно социално-икономическо развитие и опазване на природната среда. Адаптирането на механизмите на подпомагане на Общата селскостопанска политика (ОСП) към нуждите на земеделските производители за осъществяване на земеделие с висока природна стойност в различни части на Европа, при различни производствени системи, природни характеристики и социално-икономически и културни условия, е съществено предизвикателство (Gouriveau et al., 2019), както за опазването на биоразнообразието в земеделските земи, така и за функционирането и координирането на екологичните и земеделските институции.

Присъединяването на България към ЕС през 2007 г. и свързаното с това задължение за определяне и обявяване на защитени зони в европейската екологична мрежа Натура 2000 съвпада с въвеждането на нова възможност в ОСП за предоставяне на компенсаторни плащания за ограничения в ползването на земеделски земи и гори в зоните по Натура 2000. Държавите членки, които желаят да се възползват от тази възможност трябва да обосноват нуждата и да разработят мярката като част от програмите си за развитие на селските райони. Условие за одобренето на мярката от страна на ЕС е наличието на задължителни ограничения за ползването на земеделските земи или гори, възникнали в резултат от обявяването на съответната територия за защитена зона по Натура 2000. В периода 2007-2013 г. само 13 държави членки прилагат мярката за земеделски земи в Натура 2000. България е една от тях, като мярката започва да се прилага през 2011 г.

Мярката за компенсаторни плащания за ограничения в ползването на земеделските земи в зоните от Натура 2000 бързо става предпочитана мярка сред земеделските производители. В периода 2014-2018 г. ежегодно са подпомогани над 10 000 земеделски производители с обща стойност на изплащаните субсидии над 45 млн.лв. Въпреки значителния брой на бенефициентите по мярката и високата стойност на изплатените субсидии, информацията относно ефекта от прилагането ѝ както върху състоянието на видовете и местообитанията в зоните по Натура 2000 (основната ѝ цел), така и върху ползването на земеделските земи (основен мотив за предоставяне на подпомагането) е силно ограничена.

Основната цел на настоящото изследване е подобряване на ефективното управление на земеделските земи в защитените зони по Натура 2000, така че да се създават ползи както за земеделските производители, получаващи подпомагане, така и за видовете и местообитанията, обект на опазване.

Специфичните цели са насочени към (1) повишаване на разбирането и познанието за състоянието и тенденциите за развитие в ползването на земеделските земи в зоните по Натура 2000; (2) определяне на факторите, които оказват влияние върху ползването и/или промените в начините на трайно ползване на земеделските земи в зоните по Натура 2000; и (3) разработване на обосновани препоръки относно подпомагането на земеделските земи в зоните по Натура 2000.

В методологично отношение, отделните глави използват различни изследователски методи и подходи. Първите две глави са фокусирани върху литературен преглед на теоретичните постановки за ползите, ограниченията и взаимовръзките между защитените територии и земеделските земи с висока природна стойност. За нуждите на трета и пета глава е приложен документен анализ на стратегии, регламенти и други нормативни актове, насоки и указания, научни публикации и официални оценки на прилагането на Стълб 1 и Стълб 2 на Общата сел-

скостопанска политика с фокус върху опазване на биоразнообразието в земеделските земи в защитените зони по Натура 2000. В четвърта и шеста глава са използвани различни комбинации на пространствен анализ, пространствен регресионен анализ и класически дескриптивен и корелационен анализ. По този начин са установени състоянието и промените в начините на трайно ползване на земеделските земи в зоните за дивите птици по Натура 2000 за периода 2014-2019 г. (глава 4), както и основните фактори и политики, оказващи влияние върху тези промени (глава 6). В последната глава са синтезирани препоръки, произтичащи от проведените анализи.